

פילון האלכסנדרוני

כְּתָבִי הַסְטוֹרִיָה

(נגד פלאקוס, המלאכות אל קאיוס)

בנספחות :

עַל הָאִסְיִים

(קטעים ושרידים)

מתורגם מן המקור בצרוף מבוא והערות

מ א ת

ד"ר מנחם שטיין

דוצנט במכון לח:מת ישראל בו רשה.

הוצאת א. י. שטיבל, תל-אביב, תרצ"ז

נדפס ע"י «התקופה» בע"מ

נדפס בארץ-ישראל Printed in Palestine

כל הזכויות שמורות All rights reserved

דפוס "ספר" תל-אביב

מ ב ו א

הסבלנות הדתית והלאומית סימן מובהק היא לגודל רוח, בעוד שחוסר מתינות כלפי בני דת אחרת או לאום אחר הוא ממדותיהם של ננסי הרוח, בעלי אפקים צרים ומוגבלים. כלל זה נתאמת גם ביחסם של קיסרי רומי הראשונים אל היהודים. הקיסרים הגאונים קאיוס יוליוס ואוקטביינוס אבגוסטוס הראו אותות הבנה גמורה, ואולי גם חבה, לדרכי חייהם של היהודים, והתאמצו כפי יכולתם לתת להם את האפשרות לסדר את חייהם בהתאם לצרכיהם התרבותיים המיוחדים במינם. אולם בימי טיבריוס מתחילה לראשונה ההתנגדות הרשמית ליהודים אשר „דתיהם שונות מכל עם“ מאז ומעולם, ולא היו נוחים להתבולל בין העמים האחרים שישבו בקרבם. כל היהודים שבתקופה ההיא, בין היושבים בארץ יהודה ובין המתגוררים בארצות פזוריהם בגויים, קו אחד משותף להם, היא השאיפה הכבירה לעמוד בפני נחשול הטמיעה ולשמור על עצמיותם בפני גלי התרבויות השונות אשר היו מפכים סביבם. בנדון זה אין הפרש בין יהודי ירושלים, אלכסנדריה ורומי; אך בעוד שהראשונים התבצרו במשגב התרבות היהודית המקורית, והיסודות הזרים לא ניתנה להם כמעט כל אחיזה בתוכם, נאלצו היהודים בתפוצות הגולה להתחשב בתרבות העמים אשר בתוכם הם יושבים, ולרכוש להם את ההשכלה הכללית שהיתה שולטת בתקופה ההלניסטית. אמנם גם אלה נשארו יהודים טובים המסורים למורשת אבותיהם. הלל הנשיא בארץ יהודה ופילון הסופר היהודי-הלניסטי במצרים שניהם יהודים נאמנים ונלהבים, כל אחד לפי דרכו. שני האנשים האלה משמשים בני-ראב

לכל הצבור היהודי שבאותה תקופה. צבור זה בכללו הראה תמיד אותות נאמנות ועוז רוח בשעת פורענות, ועמד בנסיון בימי הרדיפות הקשות והתכופות.

רדיפות אלה באו על היהודים בימי קיסרי טיבריוס וקאיוס קאליגולה, אשר לא ירשו מן השליטים הקודמים את שאר-הרוח והתרוממות הנפש המיוחדים להם. הרדיפות פרצו תחלה ברומי, אחר-כך באלכסנדריה, ולסוף בארץ יהודה. למרות היחסים השונים ששררו במדינות האלה — אחד היה אופן ההגבה של היהודים בעת הרדיפות, היינו, מסירת נפש על קדשי העם מתוך רצון איתן לקדש את שם אלהים, „אפילו אם נוטל ממך את נפשך“. התמכרות זו לובשת אופי של פתוס טראגי בה במדה שהצרות הולכות ומתגברות, ונדמה שאין מפלט מידי הצר אשר בידו הכוח והממשלה. את המצב הזה הולם המאמר ששמו חכמי התלמוד בפי הקדושים הראשונים חנניה, מישאל ועזריה: „אמרו בין (אלהים) מציל ובין אינו מציל: ידיע להוא לך מלכא די לאלהיך לא איתנא פלחין“ (מדרש תנחומא, הוצאת בובר, בהעלותך אות ט"ז).

רדיפות היהודים פרצו ברומי בשנת 19 לספה"נ בימי טיבריוס בגלל תאונה קלה: — רמאים אחדים מן היהודים הוציאו במרמה כסף מידי רומית אחת ושמה פולויה, ממשפחת אצילים, על מנת לשלוח, כביכול, את הכסף לבית המקדש שבירושלים. — מיד יצאה פקודה מטעם הקיסר טיבריוס לגרש את כל היהודים מרומי (יוסף בן מתתיהו, קדמ' י"ח, ג', ה'). ארבעת אלפים מצעירי היהודים נלקחו באונס אל הצבא הרומי, ונשלחו לאי סרדיניה להלחם בשודדים שבאי, למען יפלו בידי השודדים או ימותו באקלים הקשה והמסוכן. גרוש היהודים, הראשון בהיסטוריה הישראלית, והחטיפה לצבא המזכירה את הנגישות שברוסיה מן המאה שעברה, מתוארים בידי הסופרים הרומיים בפירוש כרדיפה דתית, כי טיבריוס חפץ לעקור

¹ טציטוס II, Annales 85, סוויטוניוס „חיי טיבריוס“ 36.

מן השורש את „האמונה התפלה“ של היהודים. אמנם את כל המעשים האלה עשה טיבריוס בעצת יועצו הכלי-כול, סיאנוס, אשר שמר בלבו שנאה עזה ליהודים. טיבריוס עצמו לא היה נוטה לרדיפות דתיות; ואחר שנתגלו נכלי סיאנוס ומזמותיו הרעות אשר זמם על טיבריוס איש-חסדו, נהרג צורר היהודים הזה בשנת 31, ועם זה חדלו גם הרדיפות על היהודים.¹ לאחר שסבלו היהודים עינויים וצרות במשך שנים עשרה שנה (19—31) נוכח הקיסר לדעת, שלא היה כל יסוד להאשמות שתלה המיניסטר סיאנוס ביהודים כמפיצי אמונות תפלות, רמאים וכדומה.

לקורות הרדיפות האלה בימי טיבריוס הקדיש פילון ספר מיוחד אשר לא נשתמר; אמנם על יסוד רמזים שונים בספרים שנשארו לפליטה אפשר לשער בקירוב, מה היה תוכן הספר ומגמתו. פילון תאר איפוא בספר שהוא את המאורעות ברומי בשנות 19—31, את פרשת היסורים שסבלו היהודים בגלל סיאנוס ושטנתו. ויש לציין את העובדה, שהרבה מן החטאים אשר שונאי ישראל מונים בהם את היהודים גם בימינו אנו מקורם בהכללה של מעשי יחידים. והכללה זו היתה בעוכריהם של היהודים עוד בימי טיבריוס. את האחריות בעד מעשה נבלה של רמאים אחדים גוללו על כל הצבור היהודי. בספר שכתב נגד סיאנוס — ונראה שבאמת היה שם הספר: „נגד סיאנוס“ — השתדל פילון להוכיח, כי הצבור היהודי שברומי היה חף מפשע, ושגם טיבריוס עצמו הודה באמת זו לאחר שנתגלה מרד סיאנוס שונא היהודים. וכך אנו קוראים אצל פילון: „ועל

² פילון, המלאכות אל קאיוס סע' 159 וכו', הספר שהקדיש פילון לענין זה אבד ואיננו, כפי שנראה למטה. בספר זה הראת פילון בלי ספק בראיות יסודיות, כי הרדיפות באו בעטיו של סיאנוס. פילון ידע עוד הרבה פרטים בנידון זה, שכן הוא עצמו חי באותו זמן, ולפיכך אין להטיל ספק באמנות דבריו; ואילו מומסן „היסטוריה רומית“ (גרמנית) 498, v³, סובר, כי טיבריוס עצמו היה עויז את דת היהודים ברומי ורק בארצות המזרח סבל אותה, אך סברה זו אינה עיקר.

הנציבים שנתמנו בכל המדינות פקד טיבריוס להרגיע את בני עמנו בערים השונים, כי העונש לא יוטל על כלם כאחד, אלא על החייבים בלבד, והם מתי מספר" („המלאכות" סע' 161). גם בספר האבוד הדגיש פילון את נאמנותם של היהודים לבית אבגוסטוס, ודוקא נאמנותם זו היתה אחת הסבות לשנאת סיאנוס את היהודים, כי ידוע ידע, שהיהודים יתנגדו למזמותיו ולשאיפותיו המרדניות (שם סע' 160).

קרוב לודאי שבספר הנזכר הבלט גם הקשר בין רדיפות היהודים ברומי על ידי סיאנוס ובין נגישות היהודים בארץ ישראל על ידי המפקח פילאטוס³. את הנגישות האלה מזכיר פילון גם בספר „המלאכות אל קאיוס“.

אין ספק, כי גם בספר הזה, כביתר הספרים ההיסטוריים אשר נביאם להלן, הרים פילון על נס את עוז רוחם של יהודי רומי שעזבו את מקומות מגוריהם ויצאו לקראת המות באיים שוממים ובלבד שלא יתכחשו לעמם ולתורת אבותיהם.

מגמת הספר שכתב פילון נגד סיאנוס היתה להראות כי עין אלהים על עם ישראל, והאלהים הוא שנפרע מכל שונאיהם. אמנם יש והעונש מתמהמה, אבל בוא יבוא תמיד בהמלא סאת הפשעים. וכך אירע גם לסיאנוס: בשעה ששלטונו ותועבותיו הגיעו למרום שיאם, הופיעה מדת הדין, — אם מותר לי להשתמש בסגנונו של פילון, — והשליכה אותו משמים ארץ, ובהרצחו בא הקץ לצרותיו של עם ישראל⁴.

הספר שחבר פילון נגד סיאנוס הוא ראשון לשלשת ספריו הדנים ברעות שמצאו את היהודים בימיו. ספרים אלה יאה להם השם טרילוגיה של קידוש השם. על התוכן והמגמה של הספר

³ כך מסתבר מתוך דבריו של סופר הכנסיה הנוצרית אכסכיוס, היסטוריה של הכנסיה 7, 5, II. השוה שירר, קורות העם היהודי (גרמנית), חלק א', הוצאה ר', עמ' 492, הערה 147.

⁴ ראה את הסעיף הראשון ואת הסעיף האחרון של הספר „נגד פלאקוס" וההערות.

הראשון מן הטרילוגיה הזאת עמדנו כבר לעיל, כמובן, במדה שיש להסיק מסקנות מן הרמזים המעטים הקיימים עוד. עתה נעבור לפרשת המאורעות המתוארים בספר השני של הטרילוגיה האמורה, הוא הספר „נגד פלאקוס“.

אולם אויליוס פלאקוס נתמנה נציב על מצרים מטעם הקיסר טיבריוס בסוף שנת 32 (או בראשית שנת 33). כל עוד היה טיבריוס בחיים הצטיין פלאקוס בישרו לגבי כל נתיניו. הדבר נעשה כמובן בהשפעת הקיסר אשר דאג מאד לטובת הפרובינציות הרומיות, ולנציבים שנטו להכביד את עול המסים על המדינות כתב כי יאה לרועה לגזו את צאנו ולא לפשוט את עורם. אבל אחרי מות טיבריוס (בירח מרץ שנת 37) נתפרדה החבילה, והואב פשט מעליו את עור הכבש: קאיוס גילה את טבעו האכזרי לעיני כל. הנציב, שהיה שונאו של קאיוס מלפנים, אמר נואש לחייו, כי ידע נאמנה, שקאיוס לא יסלח לו על פשעיו לשעבר.

והנה באו והתיצבו לפני הנציב מנהיגי ההמון האלקסנדרוני. הם הבטיחו לו להמליץ עליו בפני קאיוס, אם רק יתן בידיהם את היהודים לעשות בהם כטוב בעיניהם. הנציב הסכים לכך בחשאי; מעתה היה פלאקוס ככדור משחק בידי הדימגוגים צוררי ישראל. מי היו הדימגוגים האלה ומה טיבם? פילון מעביר לפנינו שורה שלמה של דברי ההמון (לאמפון, איסידורוס, דיוניסיוס) ומתאר אותם כאנשים היודעים לתכן את רוח האספסוף ולהטותו כחפצם. וההמון הולך אחריהם כסומא בארובה נכון תמיד לחולל מהומות מבלי לדעת בעד מה ונגד מה. ומכאן הערבוביה הגדולה אשר הכניסו הדימגוגים, המתריסים כלפי השלטון הרומי השומר על הסדר, פילון מספר גם על מוצאם של האנשים האלה; הם לא

⁵ הספר נקרא בכתב יד אחרים גם בשם הלאוי „על ההשגחה“ Κατὰ τὸν φλάκκον ἢ Περί προνοίας יתכן כי שם זה מקורי הוא ויסורו ברעיון ההזור ונשנה בספר הזה, שכנף המאורעות, וביחוד בסופו של פלאקוס שונא היהודים, נראית בעליל אצבע אליהם.

היו יונים, אלא מצריים שפליגזע שהתיונו, כלומר: ספק יונים וספק מצריים, ובלבם נשאר עוד הנטיות המשחתות לתועבות מצרים; ואילו היונים האמתיים לא נמשכו אחריהם כלל ושמרו על השלום והסדר במדינה.

תאור זה עורר חשד בלב מלומדים אחדים (ווילקן, ווילריך). ולסוף באו לידי מסקנה הפוכה, שדוקא המנהיגים הנזכרים היו פטריוטים יוניים נלהבים שנלחמו בשלטון הרומי הזר בחפצם לפרוק מעל צוארם את עול הכובשים השנואים. סברה זו זכתה לחזוקה בפאפירוסים שנתגלו לאחרונה, אלה המסומנים בפי המלומדים בשם „מגלות הקדושים“. במגלות האלה מסופר על המנהיגים האמורים שעמדו לדין בפני הקיסר קלודיוס, והלה דן למות את דברי האלכסנדרוניים, מפריעי שלום המדינה. דורות אחדים לאחר כן שמר עוד ההמון בלבו את זכר האנשים והוקיר אותם כקדושים שמתו על קידוש הרעיון הנשגב, הוא רעיון המלחמה ברומיים ובעקר — ביהודים. במשך הזמן נוצר סוג ספרות חדש, אלה הספרים אשר בהם סופר, בהוספת נופך אגדי, כיצד מתו המנהיגים מות גבורים, וגם ברגע האחרון, בלכתם למיתה, גינו עוד את שליטי רומי בפניהם על אכזריותם ועריצותם.

ברם, בנידון זה לא יכריעו, לדעתי, לא ספרי הסופרים היהודיים בלבד (פילון, יוסף בן מתתיהו), ולא הספרים שחוברו בידי שונאי ישראל. לולא היו לנו מקורות בלתי חשודים כי אז קשה היה באמת לחרוץ משפט ישר. אלא שדברי פילון מוצאים להם סעד במקורות אחרים. ככה, למשל, מתואר ההמון האלכסנדרוני גם בידי סופרים יוניים (כגון דיון קאסיוס) באותם הצבעים עצמם שבהם תארו פילון. ואשר לדימוגים הנה יש להזכיר, שראש החבורה ההיא היה הסופר אפיון, והוא ידוע לנו ממקורות שונים כצעקן חצוף, מרעיש עולמות; תכונה זו תתבלט עוד ביתר שאת בקשר עם הספר „המלאכות אל קאיוס“. מכאן שפילון לא הפריז ביותר בתארו את צוררי ישראל כזדים שפלים בעלי מדות נפסדות. ואשר לקדושתם

בעיני ההמון — הנה כל המצר לישראל ומסית בהם המונים ונהרג על שום כך הריחו נעשה קדוש...

אמנם אין לכחש, שהקנאה הלאומית שמשה אחת הסיסמאות להתנפלות על היהודים. אחרי הסיסמה ההיא נמשכו ודאי גם הרבה מן הפטריוטים היוניים האמתיים. אלה התנגדו לשלטון הכובש הרומי, ואילו היהודים השלימו עמו. הפטריוטים לא יכלו לסלוח ליהודים, כי דוקא הם, אשר קבלו זכויות שונות מידי התלמיים, פנו עורף למפלגה היונית הלאומית, וקבלו עליהם באמונה את עול מלכות רומי. מאידך גיסא לא היה להם ליהודים כל טעם להתקומם נגד שלטון רומי, מאחר שהתלמיים האחרונים לא הגו להם חבה יתרה, וקליאופטרה, המלכה האחרונה, התיחסה אליהם במשטמה גלויה. הדימוגים ניצלו, איפוא, את רגזם של הפטריוטים, כדי להלחם ביהודים.

אל הקנאה הלאומית והגזעית נוספה עוד הקנאה הדתית. מצד אחד נהנו היהודים באלכסנדריה מזכויות אזרחיות שונות, ומצד שני לא יכלו להשתתף במלוא התפקידים החשובים של העיר, הפוליס היונית בכלל והעיר אלכסנדריה בפרט, שכן היו התפקידים האלה כרוכים לרוב בפולחן האלילים. כך, למשל, לא יכלו היהודים לקחת חבל בחגיגות והתהלכות השונות לכבוד האלים. ודוקא דברים כאלה שנכללו בסוג ה"דת האזרחית" נדרשו מאת כל אזרח ואזרח של הפוליס ההלניסטית. והשאלה ששאל אפיון את היהודים: "אם אזרחי אלכסנדריה אתם, מדוע אינכם נותנים כבוד לאלים?" (יוסף ב"מ, נגד אפיון, ב' ס"ה), שאלה זו אופינית היא לגבי דרך המחשבה של היונים בתקופה זו.⁶

⁶ הפוליס היונית מוכירה כנידון זה את הניירות (Zünfte) העירוניות של ימי הבינים. היהודים לא נתקבלו אז לניירות מפני שפעולתן היתה קשורה בטקסים דתיים (תהלוכות דתיות משותפות ומסומות משותפים בנסייה הנוצרית וכו'). היהודים שעסקו באומנות נאלצו איפוא לומר להם ניירות בעלי סמלכה משלהם. בין הניירות היהודיות ובין אלו של האזרחים הנוצרים

יתר על כן, היהודים, שהיו להם צרכים דתיים ותרבותיים אחרים מאלו של יתר תושבי הפוליס היוונית, יסדו להם בכל המקומות קהלות משלהם לשם ספוק הצרכים האלה, והקהלות היהודיות היו יחידות אבטונומיות בתוך הפוליס היוונית, כלומר: מדינה בתוך מדינה. הדבר עורר קנאה ביחוד באלכסנדריה, כי לדעת רוב המלומדים לא היה לעיר זו שלטון עירוני (פולי) עצמי, בה בשעה שהקהלה היהודית נהנתה מזכויות עצמיות שונות.

ובזה כרוך עוד זכיון אחר של היהודים. הקיסרים הראשונים בטלו את כל ההתעודיות והכינוסים של היוונים מפני שחשדו בהם בשאיפה למרד, אף על פי שכינוסים אלה היה להם אופי דתי, ורק ליהודים הותר להתאסף בבתי הכנסיות, כדי לערוך שם תפלות ודרשות וכדומה. חוץ מזה קבלו היהודים עוד זכויות אחרים הנחוצים להם לשם שמירת דתם. כן, למשל, אי אפשר היה להכריח את היהודים להופיע בשבת בבית המשפט; וגם מעבודת הצבא התפטרו היהודים לרוב מפני נמוקים דתיים.

ראוי להזכיר עוד פרט המובא אצל פילון, הוא ענין משלוח הכסף לירושלים. עובדה זו, שהיהודים מאספים כסף (מחצית השקל) ושולחים לבית המקדש שבירושלים, עוררה את חמת תושבי הערים היוונית. "כסף יהודי" זה (*aurum iudaicum*) גרם לכמה וכמה סכסוכים, כי עין היוונים היתה צרה ביהודים, המוציאים כסף אל חוץ לארץ. וגם בענין משלוח הכסף לירושלים עמדו השלטונות הרומיים לצד היהודים, והקיסרים הרשו ליהודים לשלוח את שקליהם לירושלים ואסרו על נציבי המדינות להחרים את הכסף המוקדש לכך.

וגם טעמים כלכליים באו להגביר את השנאה ליהודים בערים היווניות, שכן היהודים התחרו בתושבי העיר היוניים בשדה המסחר והתעשייה. ואף על פי שלא הגיעה אלינו כל קובלנה על מעשי תרמית

היו תמיד חכוכים, כשם שהיו תמיד סכסוכים בין הפוליס היוונית ובין הקהלה היהודית בפוליס זו.

במסחר, דבר המעיד על ישרם ונאמנותם של היהודים גם בענף פרנסתם זה, הנה ההתחרות הכלכלית כשהיא לעצמה ודאי שהוסיפה אש על המדורה.

יש לשער, שבאלכסנדריה סייעו גם תנאים מקומיים למתיחות היחסים בין אוכלוסי ישראל ויוון. העובדה, כי בין יהודי אלכסנדריה נמצאו עשירים גדולים, עובדה זו היתה עשויה להפית את אש הקנאה בלב היונים שהיו מטבעם צריזנין. ועל כל משפחות היהודים העשירים התנשאה משפחת האלאבארך (פקיד עליון לגביית מסים) היהודי ליסימכוס אלכסנדר, אחי פילון הסופר. את ליסימכוס מציבים בצדק בשם „רוטשילד האלכסנדרוני“. הוא בא בקשרי מסחר עם כל ארצות הישוב, והיה יוצא ובא בבית הקיסרים, ולא עוד אלא שנתמנה לאפיטרופסה של אנטוניה, בתו של אנטוניוס הטרימוויר ואמו של קלודיוס, קיסר רומי. פילון אינו מזכיר אמנם את הפרט הזה, אבל הוא הרי היה אחי האלאבארך, ושתיקתו בנידון זה אינה ראיה.

כל הנסבות האמורות גרמו להתגברות המשטמה אל היהודים מצד התושבים היונים שבעיר אלכסנדריה. ברם, כל עוד נצב טיבריוס על משמר השלום במדינות, לא נועזו שונאי היהודים להרים ראש, אבל כשהותרה הרצועה תחת שלטון קאיוס, עמדה החיה הסגורה בלב האדם להתפרץ על נקלה מסוגרה. כל גרם חיצוני עלול היה לשמש סיסמה לעשות נקמה ביהודים, בעם המשונה הזה אשר „בגויים לא יתחשב“, והגרם הזה נודמן להם.

בשלהי־הקיץ שנת 38 סר המלך היהודי אגריפס הראשון לעיר אלכסנדריה בדרכו לארץ יהודה. אגריפס התגורר עד אז ברומי בתור ידיד ורע לקיסר קאיוס אשר מידו קבל את כתר המלוכה וכמו כן זכה לאותות כבוד מטעם הסינט הרומי. למרות זהירותו הרבה וצניעותו של אגריפס אשר לא חפץ לגרות את ההמון האלכסנדרוני, התרגזו האלכסנדרוניים מאד על המלך היהודי החדש, שבא כאילו להעיב בזוהר מלכותו את כבוד העיר. לא יכלו לסלוח לו את לכתו

בחוצות העיר בלויית שומרי ראשו המזוינים בנשק מלוטש ומבריק. ההמון זעף והתקצף כאילו הומלך אגריפס על חשבונם הם. ביסוד הרוגז הזה היה איפוא רגש הקנאה, כי לאלכסנדריה לא היה, כאמור, שלטון עצמי, ואילו היהודים זכו אפילו למלך משלהם.

ההמון הפוחז נתן בטוי לרגזו בהתולים תפלים בבית החזיון. פלאקוס עשה עצמו כמי שאינו רואה ואינו שומע, ונשא דומם את תעלולי האספסוף, והסיח דעתו מזה שאגריפס הוא ידיד הקיסר ובעל השפעה מרובה. ודבר זה החיש בלי ספק את קצו של הנציב.

מנהיגי ההמון הרגישו מיד כי משחק זה עלול להמיט עליהם רעה גדולה, והמציאו תחבולה מחוכמה מאד לעורר את חמתו של קאיוס על היהודים. בעת ההיא תקף רוח שגעון את קאיוס, וחפץ להדמות לאלים, ולסוף הכריז על אלהותו ודרש כי יכבדהו בתור זיאוס חדש. האלכסנדרוניים השתמשו בשעת כושר נפלאה זו, כדי להקניט את היהודים ולהראות יחד עם זה את רוח המרדות המקנן כביכול בלב היהודים. עמדו והציגו בכל בתי הכנסיות של היהודים את פסלו של האל החדש, וכיון שהיהודים התנגדו לזה בכל תוקף מיהרו והכריזו כי היהודים מעליבים את אלהותו של קאיוס. „הפטר ריוטים“ הנלהבים קבלו איפוא עליהם את עול האל הרומי, כדי להכניע את היהודים כעוזרי הרומיים!

עד אז היתה עמדתו של פלאקוס בלתי ברורה, הוא התנהג לפי הכלל „שב ואל תעשה“. פלאקוס לא הטה אמנם אוזן קשבת ליהודים, אך גם לא יצא נגדם בגלוי. לסוף נסחף הנציב עם הזרם והתחיל בעצמו נוגש ביהודים. תחילה בטל את זכויותיהם האזרחיות והכריז כי היהודים הם גרים זרים, ואין להם חלק ונחלה בעיר אלכסנדריה היגיונית. זה היה הצעד הראשון, מעין בסיס משפטי להגבלת חרותם הפרטית והצבורית של יהודי העיר. בעוד שהשלטון הרומי היה מתחשב עד אז בדת היהודית, יצא פלאקוס ראשונה לבטל בין השאר את קדושת השבת ולהכריח את היהודים למלא תפקידים שונים ביום זה.

בספר „על החלומות“ (ב', קכ"ג ואילך) מספר פילון על נציב אחד שרדף את יהודי אלכסנדריה והתאמץ להעבירם על חוקי התורה, וביחוד על החוקים הנוגעים בשמירת שבת. ידע הנציב את ערך השבת לגבי קיומו של העם היהודי וכסבור היה, שעם בטול השבת תתבטלנה כל המצוות האחרות. ידוע ידע איפוא את הכלל, כי לא רק היהודים שומרים את השבת, אלא גם השבת שומרת את היהודים. פילון אינו מזכיר את שם הנציב, אך אין לפקפק, שכונתו לפלאקוס נציב אלכסנדריה באותם ימי הרדיפות. ברם, פלאקוס לא הסתפק בזה שהציק ליהודים והכריח אותם לחלל את קדושת יום המנוחה, אלא גם לעג לאידם של הנרדפים והשתמש בשיטת הסופיסטיקה כדלקמן: „אם אויבים יתנפלו עליכם לפתע פתאום, או הנהר (נילוס) הוא שיעבור על גדותיו וישטוף את הארץ, או אש תתלקח, או תבוא עליכם מכת ברק, ורעב, ומגפה, ורעש אדמה, או צרות אחרות, אם בידי אדם ואם בידי שמים — כלום תשבו אז בבתים בחבוק ידיים... ולא תעשו מאומה לפקוח הנפש מתוך אונס? שמא תשבו בבתי הכנסיות ותערכו שם אספות, כרגיל, ותהגו בספריכם הקדושים ותבלו את הזמן בדרשות ארוכות ובבאורי חכמת אבותיכם? הלא במקרים כאלה תשליכו אחרי גוכם את כל הענינים הנזכרים, כדי להציל את נפשותיכם ונפשות אבותיכם ובניכם... והנה אנכי כמביא עליכם כל אלה: סערה, מלחמה, שטפון, הולם רעם, כפן ומגפה ורעש אדמה המקעקע את הכל...“

הנציב היה איפוא תלמידם המובהק של ליצני אלכסנדריה שידעו לתבל את מעשי האלמות בהתולים עוקצים. ומאחר שגם הנציב נתן יד לפושעים, לא היה כל תריס בפני הדימגוגים ויצאו להסית את חלאת העם ביהודים ולהתעלל בהם כאות נפשם.

והנה החלה פרשת הצרות האיומות של יהודי אלכסנדריה. בתאור מרגיז עצבים ומדהים נפש מספר לנו פילון על כל העניינים הנוראים שהמציא ההמון המתאכזר לענות בהם את היהודים. ראשית גרשו אותם מכל שכונות העיר לרובע צר אחד; זה היה הגיטו

הראשון מתוך אונס. היהודים שנתפסו מחוץ לרובע הזה נהרגו מתוך יסורים קשים. אלה נשרפו ואלה נצלבו, ואפילו מגופות המתים לא משכו צוררי ישראל את ידיהם. הם סחבו וגררו את גויות המתים עד שנתפרקו כל חלקיהן, ולא נשאר בהן אבר ראוי לקבורה.

והמשחית לא שם פדות בין איש לאשה. הנשים שנתפסו נסחבו לבית החזיון ושם האכילון בשר חזיר; ואשר סרבו לטעום מן הבשר, נידונו למיתה קשה. שבו ימי השמד של תקופת אנטיכוס אפיפנס הסורי, אלא שתחת העריץ הסורי האחד קמו על היהודים המון עריצים שואפי הרג ואבדן, הצמאים לדם אדם כפריצי חיות. מעשי העינויים שמשו גם משחק-ראווה ל"פטריזטים" האלכסנדרוניים, ונערכו בבית החזיון קבל עם, לפי תכנית קבועה. ובכדי שהמחזה לא ילאה לאחרונה את הצופים, הכניסו תמורות וחליפות בעלילות הבודדות של מחזה העינויים. ואחרי מחזה ההתעללות ביהודים ערכו חניגות והילולות של שחקני הבימה, וכל זה בטוב טעם כיאות לחוש האסתיטי של המצריים המתיונים...

והנציב היה ככלי שרת בידי הדימגוגים האלכסנדרוניים. תחלה הזמין את באי כוחם של שני הצדדים כאומר לעשות שלום בין תושבי העיר, ולסוף הסיר את המסוה מעל פניו, וצוה לאסור את זקני הקהלה היהודית, ולפשוט מעליהם את בגדיהם ולהלקותם לעיני צורריהם. רבים מן הזקנים נפחו את נשמתם מרוב היסורים, ורבים נפלו לערש דוי. ובכדי לשלול מן היהודים כל אפשרות של הגנה עצמית, שלח הנציב פלוגות צבא אל השכונה היהודית לחפש בבתי היהודים אחרי נשק. החיילים הגסים הכירו אמנם, שאין כל נשק ליהודים, לעומת זה המשיכו את הבדיקה בכל חומר, ביחוד — בחדרים הנשים...

אך פלאקוס טעה בחשבו, כי בדם היהודים ינקה את עצמו בעיני הקיסר. ויתכן שדוקא המאורעות באלכסנדריה הם אשר הסבו את לב הקיסר קאיוס אל זה האיש פלאקוס, שונא משפחת הקיסר מאז. וקרוב לודאי, שהמלך היהודי אגריפס השתמש בכוח השפעתו

להשניא עוד יותר את פלאקוס על הקיסר. אם כך ואם כך והקיסר פקד בקרוב את פלאקוס לרעה. הוא שלח פקיד צבא אחד לאלכסנדריה והלו תפש בכפו את הנציב בהיותו מיסב במסבת רעים וכסוב. לבו ביין. הנציב הובל לרומי כבול באזיקים.

הדבר אירע בסתיו (בחג הסוכות) שנת 38. במאסר הנציב ראו היהודים אות של אתחלתא דגאולה, והתפללו תפלת תודה לאלהים הפודה אותם בעת צרה. פילון מוסר לנו את תוכן התפלה הזכה אשר התפללו היהודים בבוא אליהם הבשורה על מפלתו של פלאקוס: „רבון (העולמים)! לא נשמח למפלת האויב, כי חוקיק הקדושים נטעו בלבנו רגשי אנוש. אך מודים אנחנו לך בצדק על אשר חמלת וחסת עלינו, והמתקת לנו את הצרות הארוכות והתכופות.”

אפשר אמנם להטיל ספק בדבר, אם פילון מוסר לנו מלה במלה את תפלת יהודי אלכסנדריה, אך ברור כי בתפלת הודיה זו מתבטא הפתוס המוסרי המיוחד לפילון וליהדות ההלניסטית בכלל. היהדות הזאת הוכיחה בימי הרדיפות האלה, שאינה נופלת באמונתה מיהודי ארץ ישראל, ושההשכלה הכללית אשר רכשו להם יהודי התפוצות לא החלישה בהם את הרצון הכביר לשמור על קיומם כחטיבה לאומית-דתית.

פילון מספר באריכות על גורל פלאקוס אחרי שהובל לרומי. אותם הדימגוגים שהחניפו לו באלכסנדריה יצאו עכשיו נגדו בהאשמות שונות וגרמו לכך שפלאקוס נידון לגלות. באי אנדרוס מתגורר פלאקוס בודד וגלמוד כשהוא משהו לנגד עיניו את רוב כבודו לפנים ואת עוצם כשלונו כעת. מנגד עיניו לא ימושו מחזות הבלהות מימי הפרעות באלכסנדריה. לבו אומר לו, שאל הצדק ירבה עוד להענישו על ששפך דם תמימים וקדושים. כפרעה וכאנטיוכוס בשעתם, — לפי האגדה, — מתוודה גם פלאקוס על חטאיו שחטא לעם היהודים. אמנם אין חגינה ואין משוא-פנים לפני מדת הדין. היא הוציאה כבר את משפטו של הנציב לשעבר למיתה משונה, דוגמת היסורים שעונו בהם יהודי אלכסנדריה.

קאיוס מתחרט על שחנן את פלאקוס והסתפק בעונש גלות בלבד. מרומי באים בלשי הקיסר וממיתים את פלאקוס באי אנדרוס מתוך רסוק אבריו וגידיו כשם שעשה ליהודים: מדה כנגד מדה. לאחר שתאר את מיתתו הקשה של פלאקוס שחולל את הפוגרומים הראשונים בהיסטוריה היהודית, מסיים פילון במלים: „יסורים כאלה באו גם על פלאקוס, והיה לעד ולמופת, כי השגחת אלהים לא סרה מעל עם ישראל“. במלים אלה מדגיש הסופר את מגמתו היסודית. כגורל סיאנוס כן גם סופו של פלאקוס מעידים על מציאותה של ההשגחה האלהית.

במותו של פלאקוס מסתיים הספר „נגד פלאקוס“, בו מתוארים המאורעות באלכסנדריה בשנת 38. בספר זה מצאנו שני יסודות עיקריים, היסוד האישי — והוא מעשי הנציב וסופו, היסוד הכללי — הם הסכסוכים בין היונים והיהודים והפרעות באלכסנדריה. שני יסודות הדומים לאלה שבספר „נגד פלאקוס“ נמצאים גם בספר השלישי מן הטריטולוגיה של תלאות ישראל בתקופה זו, — הוא הספר המלאכות אל קאיוס. היסוד האישי הוא הקיסר קאיוס קאליגולה, ובמקום המאורעות שבאלכסנדריה — הם נזכרים אמנם גם בספר הזה, אלא שהם כאן רק ענין טפל בלבד — באים המאורעות שבארץ יהודה בשנת 40. בספר „נגד פלאקוס“ נזכר אמנם גם ענין התאלהות של קאיוס, אבל קאיוס אינו פועל בספר זה בדרך ישרה, ורק בעקיפין הנהו משפיע על המאורעות שבאלכסנדריה; בעוד שבספר „המלאכות“ נצב קאיוס במרכז הספור. הנה כי כן אפשר לקבוע תחומים בין שני הספרים, אם כי החומר הוא במדה ידועה משותף לשניהם.

מה אירע באלכסנדריה בסוף שנת 38 ובמשך שנת 39? פילון אינו מספר לנו כלום. אפשר שיד המקרה בזה, כי הספר „המלאכות“ לא נשתמר בשלמותו. דומה, כי עם בוא הנציב החדש (וויטראסיוס פוליון) במקום פלאקוס נשתרר השקט במדינת מצרים. היהודים השתדלו לקבל רשות מאת הנציב החדש לשלוח צירים אל

הקיסר, שיתאוננו לפניו על כל אשר נעשה להם ויבקשו ממנו, כי יוציא פקודה המאשרת את החופש הדתי של היהודים ואת זכויותיהם האזרחיות להבא. הנציב סרב, כנראה, זמן רב לתת את הרשיון לכך, ובסתיו שנת 39 עזב קאיוס את רומי ונסע לארצות המערב: לגאליה, גרמניה ובריטניה, ולא חזר משם אלא בסוף אבגוסט שנת 40, ליום הולדתו (ב' 31 לירח אבגוסט). יהודי מצרים קבלו בינתיים את הרשיון לשלוח צירים לרומי, ובחורף שנת 40 נסעו צירי היהודים לרומי וחכו שם לשובו של קאיוס. במשך החדשים שעשו הצירים ברומי השתדלו לפייס את מקורביו של קאיוס בבקשות ובדורות, למען ימליצו עליהם לפני השליט בעת הצורך. הנה כך בקירוב עלינו למלא את החלל הריק, כביכול, הנמצא בספורו של פילון, את המשך המאורעות בשנת 40 נמצא בספר „המלאכות אל קאיוס“.

ספר זה אין שמו הולם את תוכנו, וכנראה אין השם הזה מקורי. ענין המלאכות ששלחו יהודי אלכסנדריה לרומי בחורף שנת 40 — אינו אלא פרט אחד בספור המתחיל בראשית שלטונו של קאיוס, היינו, בירח מרץ שנת 37. נכון יותר לקרוא לספר בשם „נגד קאיוס“, דוגמת השם „נגד פלאקוס“. ודומה שזהו באמת השם המקורי של הספר.

גם בספר הזה כמו בספר „נגד פלאקוס“ מתאר פילון תחלה את הימים הטובים שעברו על מדינות רומי, היינו, את ראשית שלטונו של קאיוס קאליגולה. נדמה היה להם לתושבי הקיסרות הרומית כי בא להם תור זהב, תקופת שלום ושלוה, אושר והצלחה. הסופר מגזים קצת בתאור האושר הגדול שבראשית ממלכת קאיוס, למען תובלט, מתוך הנגוד, מדת האסון שבא לאימפריה הרומית לרגל התמורה הנוראה שחלה בנפש קאיוס. תמורה זו יסודה במחלה האנושה שחלה בה קאיוס, עד כי אמרו גואש לחייו. והמחלה השאירה את עקבותיה בנפש השליט עד סוף ימיו.

בתאור מעורר זעזוע מספר לנו פילון, כיצד התחיל קאיוס ברציחת קרוביו ואנשי חסדו מלפנים אשר בעזרתם עלה לגדולה. כי

הם הם שהשפיעו על טיבריוס, שימנה את קאיוס ליורש עצר, בעוד שטיבריוס עצמו לא היה נוטה למסור בידי קאיוס את רסן השלטון העצום, ונטה למנות יורש אחר במקומו. ואנשים אלה אשר במאמציהם חזר בו טיבריוס מדעתו לטובת קאיוס, הם שהיו בין הקרבנות הראשונים של השליט החדש.

בעקבות שפיכות דמים באו עונות פליימ אחרים: תאוות נבזות ושפלות, מעשי-זימה, נגישות, החרמות כסף, עושק וגזל. ככה שקע הקיסר החדש בחלאה מוסרית, ולאחר שעקר מלבו כל שורש אנושיות היה — לאל...

האלהת השליטים היתה מקובלה במצרים בתקופת מלכי פרעה וגם במדינת פרס. שם היו רגילים להשתחוות לפני המלכים בפישוט ידים ורגלים כלפני האלים. מנהג זה הכניס אלכסנדר הגדול גם בין היונים. הדבר עורר רגז מרובה בין היונים, שהרי ראו במנהג הזה של השתחויה בפישוט ידים ורגלים (proskynesis) מנהג ברברי שאינו יאה לבני חורין. בתקופה ההלניסטית מתהדרים השליטים במדינותיהם בכינויים אלהיים, הן התלמיים במצרים, והן הסלווקיים בסוריה, אף כי מעולם לא לבשה האלהת המלכים ההלניסטיים את הצורה הגסה והברברית כבארצות המזרח. ברומי זכה יוליוס קיסר אחרי מותו לכינוי „אלהי“ (divus) על יסוד החלטת הסינאט הרומי בשנת 42 לפני ספה"נ. הכינוי הזה ניתן גם לאבגוסטוס בחייו, ורק המשוררים כווירגיליוס, פרופרציוס והוראציוס קוראים לאבגוסטוס אֵל (deus) ממש; בארצות המזרח בנו אפילו מזבחות ומקדשים לשם אבגוסטוס האלהי. אמנם אבגוסטוס היה זהיר מאד בענין זה כבכל הליכות חייו, ומעולם לא דרש לעצמו כבודים שנועדו לאלים. גם טיבריוס הראה צניעות וזהירות בבחינה זו, ורק קאיוס החולני דרש לעצמו, במפורש ובלי כרכורים, הערצה אלהית; שוב לא הסתפק עוד בכינוי אלהי, אלא התנשא להיות אֵל נערץ לכל משפטיו וחוקותיו, בכל מדינות מלכותו.

בשגעון גדלות זה השתמשו צוררי היהודים במצרים אשר

הבליגו על שנאתם לרומי, ואמרו להמתיק בהערצת הקיסר את חטאם, שחטאו בעלבון אגריפס. הערצה זו, כביכול, באה על חשבון היהודים, שכן פסלי הקיסר הוקמו בבתי הכנסיות של יהודי אלכסנדריה; וכיון שהיהודים לא יכלו לשבת בחבוק ידים ולראות בחלול קדשיהם, הגיע הדבר לידי הטבח הנורא והפרעות בשנת 38, הם הפוגרומים הראשונים בקורות היהודים.

בראשית שנת 40, כאמור, יצאו לרומי שתי המלאכיות, היהודית והיוונית, כדי להכין את הקרקע לראיון עם הקיסר לאחר שובו מארצות המערב. בראש צירי היהודים, שלשה במספר, עמד פילון הסופר, איש ברילבב, עדין-הנפש, בעל מדות תרומיות, משכיל ופילוסוף, יהודי נלהב, רודף שלום, אדם השואף למזיגה נעלה של התרבות היהודית והיוונית, ובכלל איש בעל אידיאלים נשגבים, אך רחוק מן המציאות הפשוטה של חיי יום יום. איש כזה מן ההכרח הוא שיהא בו שמץ „בטלנות“; ואמנם לא ידע פילון לכלכל את הדברים, ולכן לא הצליח ל„פייס“ את הליקון, שומר הסף בחצר קאיוס. פילון מתאר אמנם את הליקון כצורר ישראל, אשר השתמש בכל שעת כושר למסוך בלב קאיוס את רעל השנאה לעם ישראל. אבל הקורא נתון כאן לרושם, שהסופר מתכוון לחפות בכך על חוסר הכשרון של פילון ל„כבוש“ את לב החצרנים לענין החשוב אשר לשמו נשלח לרומי.

והדבר שלא עלה בידי פילון התם והצדיק עלה בידי אפיון הדימגוג האלכסנדרוני, ראש המלאכות היוונית. אפיון האיש מענין אותנו גם מפאת האנטישמיות העיונית והספרותית אשר הפיץ בכתביו, שהרי נגד האיש הזה כתב עוד יוסף ב"מ שני ספרים „נגד אפיון“, וגם כבא-כוחם של שונאי ישראל במצרים. אפיון יכול, לדעתי, לשמש בניקראב להערכת יתר ה„פטריוטים“ האלכסנדרוניים. באפיון, הבלשן הידוע באלכסנדריה, התרכזו כל המדות המגונות המיוחדות לעניברוז שעה לגדולה, התהדרות ואחיות עינים, היתירות וחוצפה בלי מצרים — אלו הם הקיום האופייניים

למלומד הזה. אפיון העיז להבטיח לכל בן תמותה זכרון נצח, אם יבוא בחליפת מכתבים עמו. על כך מעיד הסופר הרומי פליניוס הזקן במבוא ל"תולדות הטבע" שלו. כל החכמים היו בעיני אפיון כקליפת השום. לא היה דבר נעלם ממנו. הומירוס בכבודו ובעצמו בגלה אליו בחזיון לילה וגילה לו את סוד יצירתו.⁷ על אף חוצפתו, או, יותר נכון, עקב חוצפתו, עשה אפיון רושם כביר על הבריות, ובפרט על ההמון הנבער מדעת והמחוסר חוש הבקורת.⁸ היו ערים שכבדו את אפיון בזכות אזרחות לאות הוקרה, כי היה אפיון רגיל לנסוע ממקום למקום, כדי להראות לעיני כל את רוב כבודו וחכמתו. אכן, דימגוג באצטלת מלומד היה בר־נש זה.

אפיון ודאי שהיה משתכח במשך הדורות אלמלא האנטישמיות העיונית שתפסה מקום רב בספריו. אין זאת אומרת, שהוא עצמו חידש פרק־מה במקצוע זה; אנשים כאפיון אינם עשויים לחדש דבר; הריהם בבחינת מעלי־גרה לגבי הסופרים שקדמו להם. שהרי בימי אפיון כבר היתה קיימת ספרות אנטישמית עשירה, והנזוף אשר הוסיף אפיון משלו אינו אלא שחצנות ועזות־מצח מאין כמות. זבוח עלה אפיון על כל האנטישמיים העיוניים שהיו לפניו, כל־י סימכוס, אפולוניוס מולון, רבו של ציצרון, ועוד, את כולם הוריד אפיון לתהום הנשיה, שכן טרח וכנס את כל חומר השטנה ואת כל העלילות נגד היהדות, אלו החזרות ונשנות במדה מרובה עד היום הזה. אפילו עלילת הדם נמצאת כבר בכתבי השטנה של אפיון. ובצדק אומר עליו אחד מאבות הכנסיה הנוצרית: "אפיון שונא את היהודים שנאה כבושה, ואינו מכיר את היהדות, גם אינו משתדל להכירה."¹⁰ הקיסר טיבריוס הכיר את אופיו השפל של הבלשן האלכרי

⁷ Plinius, Hist. naturalis XXX, 26

⁸ Gellius, Noctes atticae V, 14.

⁹ Seneca, epist. 88

¹⁰ Clemens Alexandrinus, Hom. 5, 2.

סנדרוני ואת צעקנותו הבויה וקרא לו בשם-לואי: „מרעיש עולמות“.

אפיון זה נבחר לראש המלאכות היונית. פילון אינו מזכיר את שמו, למצער אין שמו נזכר בספר „המלאכות“ במדה שנשתמר עד היום. אמנם אין זה מן הנמנע, כי פילון הזכירו באחד החלקים האבודים של הספר הזה; אך נראה יותר, שפילון חפץ להראות בשתיקה זו את כל בחילתו באיש אשר השפיל את כבוד המדע וטמא אותו בזהמת הדימגוגיה השפלה. ולולא יוסף בן מתתיהו בפרק י"ח בקדמוניותיו לא היינו יודעים, שאפיון הוא האיש אשר זכה לדבר כבא-כח היונים מאלכסנדריה. אלמלי היה קאיוס בעל נפש, היה יכול להכיר, את מי משני הצדדים הצדק, ולו גם על יסוד ההשוואה בין באי כוחם: פילון האידיאליסטן מצד אחד ואפיון הדימגוג מצד שני. ברם, ידעו אנשי אלכסנדריה את נפש קאיוס והבינו שאין כאפיון איש מתאים להתיצב ולדבר לפני השליט הזה.

מצינו, שהצירים חכו ברומי לשובו של קאיוס ממדינות המערב בסוף אבגוסט שנת 40. אמנם הצירים לא זכו לראיון ברומי, ונאלצו לנסוע אחרי הקיסר לפוטיאולי הקרובה לניאפוליס. משם חזרו לרומי בעקבות הקיסר, ולסוף נקראו לבוא לפני קאיוס באחד מארמונותיו המוקף פחדים מחוץ לרומא. פילון מתאר באופן נפלא את הראיון עם קאיוס. הסופר מבליט את עצבנותו החולנית של הקיסר, שכן לא ידע לרכז את מחשבותיו בזמן קצר ולהקשיב כהוגן לטענות שני הצדדים. הקיסר שואל שאלה, ומבלי לחכות לסוף התשובה הריהו נעלם ויוצא לשוטט בחדרים השונים שבארמונו ופוקד פקודות לפרטי הבנין ומערכת ההיטים. והצירים רצים אחרי הקיסר מדיוטה לדיוטה, עולים ויורדים. הקיסר חוזר לרגע, שואל שאלה, ועוזב שוב את הצירים ורץ לארמונו.

¹¹ Plinius, Hist. nat. praef. §25: cymbalum mundi. —

פליניוס עצמו מוסיף שראוי לקרוא לו בשם „תוף התהלה העצמית“ (*propriae famae tympanum*) ראה: קלוזנר, היסטוריה ישראלית ג' 235.

ומה היה מהלך הראיון? פילון משוה אותו למשחק־התולים בבית־החזיון, וסופר חדיש נותן לנו מעין ריקונסטרוקציה של המשחק הטראגי־קומי הזה. „נושא המחזה היתה הערצת הקיסר. הוכחות השליט המנומקות בעובדות ידועות והתנצלות היהודים, זה היה תוכן העלילות הבודדות. צחוק האלכסנדרוניים הפיח חיים בעלילות האלה. בין עלילה לעלילה חלו הפסקות לרגל הפקודות השונות שנתן הקיסר בדבר השכלולים בבנין ארמונו. השחקן הראשי (הקיסר) העתיק את מקומו מחדר לחדר, וגרם על ידי כך להעתקת מקום המחזה”¹².

שאלתו הראשונה של הקיסר היתה: מדוע אין היהודים מכירים באלהותו של הקיסר ואינם מקריבים קרבנות לשמו? הקיסר אינו מסתפק במה שהיהודים מקריבים בעדו, אלא דורש, שיעלו עולות לו עצמו. תחת לשמוע אל נמוקי היהודים מטיח הקיסר דברים כלפי מעלה, ומדהים בגדופיו את צירי היהודים, לשמחתם הגדולה של היונים. השאלה השניה: מדוע אין היהודים אוכלים בשר חזיר? היונים צוהלים מעונג לשמע השאלה המחוכמת הזאת. ולא עוד אלא שהם משסעים את הקיסר בדברו, פוערים את פיהם בצחוק גס ומזלזלים בנמוסי החצר המקובלים. לאחרונה באה השאלה הנכבדה: על איזה יסוד מבססים היהודים את אזרחותם האלכסנדרונית? שאלה חמורה זו לא נפתרה לגמרי עד היום ההוא. קאיוס הוא האשם בכך במדה רבה, שכן לא נתן לפילון לענות על השאלה הזאת. פילון כראש המלאכות היה בלי ספק מזוין בצרור תעודות חשובות בהן אמר להשתמש בראיון. כדרך שנהגו היהודים בהודמנויות אחרות לפני שליטי רומי, ויש להצטער על שלא ניתנה לפילון היכולת לנמק את עמדת היהודים בנידון זה על יסוד התעודות האלו. בזה נגרם הפסד גדול להיסטוריה בכלל.

לסוף שלח הקיסר את היהודים מעל פניו באמרו, כי יש יותר

¹² August Bludau, Juden und Judenverfolgungen im alten Alexandria p.85.

להצטער עליהם בגלל סכלותם מאשר להתקצף עליהם בגלל מרים. לקול צחוק ולעג מפי היונים עזבו היהודים את ארמון הקיסר. נחמתו האחרונה של פילון היתה, לפי עדותו של יוסף בן מתתיהו, כי קאיוס התקומם באלהים חיים, וסופו יהיה כסוף כל צוררי ישראל אשר אסרו מלחמה על אלהים ועל עמו.

נבואת פילון נתקיימה ביום 24 לירח ינואר שנת 41. קאיוס מת מות נבלים בידי קאסיוס כִּירִיאָה. עם זה בא הקץ גם לענין נכבד אחד שנמשך שנה או יותר, ובחדשים האחרונים לחיי קאיוס הלך הלוך והסתבך, עד אשר קבל לבסוף צורה חריפה ומסוכנה — אלה הם המאורעות בארץ יהודה.

היונים שביבנה בארץ יהודה כיונים שבאלכסנדריה החליטו גם הם להשתמש בשגעון־הגדלות של הקיסר, כדי להציק ליהודים. לשם כך בנו מזבח לכבודו של זיאוס הרומי החדש. היהודים לא יכלו לשאת את התועבה ההיא בארצם והרסו את המזבח. העיר יבנה נחשבה אז על נכסיו הפרטיים של הקיסר, ובה ישב מפקח מיוחד מטעם הקיסר. מפקח זה, שמו קאפיטון, התערב בענין לרעת היהודים שונאי־נפשו, והודיע לקיסר על „עזות” היהודים בוזי אלהותו. הדבר אירע בסוף שנת 39, ובחורף שנה זו קבל הנציב הסורי פטרוניוס פקודה מאת קאיוס להעמיד בבית המקדש בירושלים את פסל קאיוס, „זיאוס החדש”. קאיוס ידע מראש, שיהודי ארץ ישראל לא ישבו בחבוק ידיים, כי אם יתאמצו לעמוד על נפשם ולהגן על דתם; לכן צוה הקיסר לפטרוניוס לגייס שנים מן הלגיונות הרומיים החונים בסוריה ולהעבירם לארץ יהודה, — לדכא את מרד היהודים העתיד לפרוץ בארץ.

דומה היה, כי שבו ימי הרדיפות והשמד מתקופת אנטיוכוס אפיפנס העריץ הסורי. ברם, כמה נשתנו העתים! בימי אנטיוכוס היתה בין היהודים מפלגת מתיונים אשר קראו בעצמם לעריץ הסורי לנגוש את אחיהם המסורים לקדשי עמם, ואילו עכשיו עמדו היהודים המתיונים־כביכול שבאלכסנדריה, ולפניהם גם אלה שברומי, ושמשו

מופת ודוגמה לקדוש השם. ובארץ יהודה עצמה לא היה בנידון זה כל הפרש בין המפלגות השונות. פרושים וצדוקים, אסיים ומשכילים הלניסטיים, כולם עמדו כאיש אחד ובלבם הרצון הכביר לקדש שם שמים בכל נפשם ובכל מאדם.

מה עשה הנציב פטרוניוס? מעניין הדבר, על האנטישמיות והאנטישמיים נכתבה כבר ספרות שלמה, ואילו על אותם יחידי הסגולה שבין אומות העולם — אלה „חסידים אומות העולם“ לפי המבטא התלמודי — שעמדו לצד הנרדפים בעת השמד — עליהם לא נכתב עד הנה כלום. הטפוס הראשון של „חסיד“ מבין אומות העולם חי בתקופת השמד הסורי. הוא תלמי מאקרון, המיניסטר בחצר המלך הסורי. בעוד שכל שרי המלך הסורי יעצו לדכא את „קשי ערפם“ של היהודים בחוזק־יד, התנגד תלמי בכל תוקף לרדיפות. האיש הישר הזה מצא עוז בנפשו להביע את הדעה, שאין לבוא על אומה כלשהי בלחץ ובכפיה דתית. ובראות החסיד היוני הזה כי לא יוכל להחזיק מעמד בפני צוררי היהודים בחצר המלך, איבד עצמו לדעת ומת כהלני טוב בעד הכרתו, כי מזכותו של כל עם ועם לחיות לפי מסורת אבותיו (חשמונאים ב', פרק י', פסוק י"ב ואילך).

במצב דומה לזה נמצא החסיד האחר, רומי, אשר הכרתו ועמדתו היו דומות לאלו של תלמי מאקרון. החסיד הרומי הזה הוא פובליוס פטרוניוס, נציב סוריה. ידע פטרוניוס, כי צפויה לו סכנה גדולה מצד קאיוס, אם לא ימלא אחרי פקודתו. אבל מאידך גיסא ידע גם את העם היהודי ואת מסירותו העצומה לדתו. בראשונה קוה עוד פטרוניוס לפתות את העם, שלא יתנגד לפקודת השליט, ולשם כך הזמין אליו את זקני־העם נשואי־הפנים. ומיד נפוצה השמועה בארץ יהודה ואלפים ורבבות מן העם נהרו לעכו, מקום שם התגורר אז הנציב, להתחנן אליו, לבל יוציא לפועל את הגזירה הקשה. אלפי פיות קראו לנציב, כי נכונים הם למות ולא יתנו לטמא את בית המקדש. הנציב התפעל מאד מדברי האנשים, ומכאן ואילך אחת היתה שאיפתו, לדחות את הענין ככל האפשר, אולי יעבור

הזעם. ידע פטרוניוס את הסכנה הנשקפת לו מיד הקיסר האכזר, אך כמאקרון בשעתו גמר אומר להשליך את נפשו מנגד. לדברי יוסף בן מתתיהו אמר הנציב לעם שהתאסף דברים ברורים, כי נכון הוא למות בעד עם היהודים.

במשך כל שנת 40 השתמש פטרוניוס בתחבולות שונות לדחות את ענין הקמת הפסל. בפעם הראשונה (באביב 40) כתב אל קאיוס, כי לא יתכן להקים עכשיו את הפסל, כי עונת הקציר היא ויש לחשוש, שמא יזניח העם את עבודתו בשדה בבוא מי שהוא לחלל את מקדשו. ותשובת האדמה היתה נחוצה אז לקאיוס עצמו אשר אמר לבלות זמן-מה בארצות המזרח. זאת ועוד אחרת: קאיוס לא שלח כל פסל לסוריה, ומן ההכרח היה להזמין את פסל קאיוס בעיר צידון שבפיניקיה, היא מרכז האמנות בארצות המזרח. כמו כן יש להביא בחשבון, שקאיוס לא נמצא אז ברומי, כי אם בחזית המערבית, ושם נצח את נצחונותיו המדומים במלחמה עם עמי גאליה וגרמניה, ודבר זה גרם לקשיים בחליפת מכתבים, וככה נדחה הענין עד שלהי-הקיץ שנת 40.

לסוף באה פקודה חדשה, ובה זרז קאיוס את הנציב למלא אחרי פקודתו הראשונה. הנציב אסף שוב את העם, — לטבריה, — ונוכח מחזש, כי אין כוח בעולם אשר ישנה את החלטת היהודים להקריב עצמם על קדושת דתם. המצב נעשה מסוכן מאד. השמועה על היחסים המתוחים והמסוכנים ביהודה הגיעו לאיטליה בשעה שציריהם של יהודי אלכסנדריה השתדלו בפוטיאולי לזכות בראיון עם הקיסר. השמועה עשתה רושם מדהים על הצירים. לשמע הבשורה הנוראה ההיא עמדו כהלומי רעם, כי כל הרדיפות שסבלו היהודים במצרים היו בעיניהם כאין וכאפס לעומת הסכנה הנשקפת לכל היהודים, וביחוד ליהדות. צרת יהודי אלכסנדריה היתה עכשיו בעיניהם צרת הפרט, חו שבארץ יהודה — צרת הכלל של העם כולו.

ברגע קשה זה עמד ליהודים מושיע חדש. הוא המלך

אגריפס, ידיד הקיסר מאז. הוא עשה ככל אשר השיגה ידו להפוך את לב קאיוס לטובה, עד אשר עלה בידו לפתות את קאיוס שיוציא פקודה חדשה המבטלת את הגזירה.

והנה נתקבלה אגרתו של פטרוניוס מסוריה, אשר בה הודיע כנראה הנציב על ההתרגזות המרובה בארץ יהודה ועל עמדת העם אשר אין כל קרבנות נחשבים בעיניו ובלבד שישמרו חוקי אבותיו. הקיסר התקצף מאד לידיעה זו, וחשד בפטרוניוס, שמא קבל שלמונים מאת היהודים לכלכל את הענין בגד רצון השליט. קאיוס חדש מיד את הגזירה, ועל פטרוניוס צוה כי יטרוף נפשו בכפו על עוון חוסר המשמעת. דרך נס תעתה הספינה בדרכה, זו הספינה אשר בה הפליגו לסוריה שליחי המלך נושאי פקודתו הקשה. האנשים שוטטו בים שלשה חדשים, וכחודש ימים לפני בוא הספינה לחופי סוריה הגיעה הבשורה על רציחת קאיוס. הוא זיאוס הרומי החדש¹³.

¹³ זכר המאורעות האלה שבארץ יהודה נשתמר ב„מגלת תענית“ פרק י"א (לחורש שבט). במשנה הארמית אנוחנו קוראים: בעשריו ותריין ביה (בחורש שבט) בטילת עבירתא דאמר סנאה להיתאה להיכלא, דלא למספר. על זה פרוש הנמרא בשפה העברית: יום ששלח נסקלגם (=קאיוס קאליגולה) את הצלמים להעמידם בהיכל, ובאה השמועה ערב יום טוב הראשון של חג (הסוכות)... מיד שמע (הכהן הגדול) קול מבית קדשי הקדשים, שהוא אומר: בטילת עבירתא דאמר סנאה להיתאה להיכלא. אקטיל נסקלגם ובטלו גזרותיו... וכשנודע להם הדברים, יצאו מלפניו כל גדולי ישראל, אמרו: נמות כלנו ולא תהא לנו כזאת. היו צועקים ומתחננים לשלח (=פטרוניוס נציב סוריה. נציב סוריה נקרא: legatus =ציר, שליח)... כיון שהגיע (פטרוניוס ה„שליח“) לכרכין, ראה בני אדם שמקדימין אותו בכל כרך וכרך. כיון שראה אותם היה מתמיה, אמר: כמה מרובין אלו. אמרו לו המסורות: אלו הן היהודים, שהקדימו לפניך מכל כרך וכרך. כיון שנכנס לכרך (=עכו למי מילון, או טבריה למי יוסף ב"ם) ראה בני אדם שהיו מוטלים בשווקים על השק ועל האפר. לא הניע לאנטימורס (=אנטיפטריס) ער שבאה לו אגרת, שנהרג נסקלגם ובטלו גזרותיו. מיד נטלו את הצלמים ואיתו היום עשהו יום טוב. זהו התוכן של המשנה ומירוש הנמרא

הספור על רציחת קאיוס וראשית שלטון הקיסר קלודיוס לא נשתמר בספרו של פילון. זה היה התוכן של "כתב ההמלצה" או "כתב התשובה" (palinodia), החלק האחרון של הספר "המלאכות אל קאיוס". אמנם מן הפפירוסים (גייר גומא) שנתגלו בזמננו במצרים נמצאו למדים, כי הקיסר החדש עשה משפט במסיתי ההמונים. הדימגוגים איסידורוס ולאמפון נהרגו במצות הקיסר, וזכויות יהודי אלכסנדריה חזרו לקדמותן. מובן שהגזירות נתבטלו, וקני הקהלה היהודית מאלכסנדריה שהיו עדיין במאסר, ובהם האלאבארך ליסימכוס אלכסנדר, אחי פילון, יצאו לחפשי. מובן, שהאספסוף המצרי ראה במעשי קלודיוס תוצאה של נכלי היהודים, ואת מדיחי ההמון שנהרגו העלה למדרגת קדושים...

שלושת הספרים של הטרילוגיה ההיסטורית אשר לפילון נשא, איפוא, אופי אחדותי ומגמה אחת. שלשה צוררי ישראל: סיאנוס, פלאקוס וקאיוס — אלו הן הנפשות הפועלות הראשיות. הם חפצו לעקור מן השורש את היהדות. היהודים עמדו בנסיון בכל מקום, אם ברומי, אם באלכסנדריה ואם ביהודה, כי רוח אחד, רוח קנאה לקדשי העם, החיה את היהודים למקומותיהם. סופם של עוכרי ישראל היתה מיתה חטופה בידי אדם; סיאנוס נהרג במצות טיבריוס, פלאקוס מטעם קאיוס, וקאיוס מיד קאסיוס כיריאס. גם העריצים הקטנים, כאיסידורוס, לאמפון והליקון, העבד המצרי, יועצו הרע של קאיוס (המלאכות סע' 206) שמשו, במיתתם המשונה, מופת להשגחת אלהים, שעינו פקוחה תמיד על מפעלות האדם. רעיון ההשגחה עובר כחוט השני בכל חלקי הספור.

עליה, שגם הוא לקוח כנראה ממקורות עתיקים, בדלונים קטנים. ההשפעות מכילות אנדה על שמעון הצדיק, שכאילו חי באותו זמן. ואף כי נסתרים כאן סדר המאורעות, כמו שיכיר כל קורא, הנה בעיקרו מתאים הספור הזה לתאור שאצל פילון ויוסף בן סתתיהו. נתון מפורט של המקום הזה בסגלת תענית ראה: י. קלוזנר, "רגע גדול בחיי האומה", השלח כרך ב"א (תרס"ט) עמ' 113.

חוץ מזה מוצאים אנחנו בשני הספרים הקיימים, „נגד פלאקוס” ו„המלאכות”, את השאיפה המשותפת להבליט את רשעת צוררי ישראל מתוך נגוד לחייהם מלפנים. פלאקוס היה מפקח טוב במצרים בימי טיבריוס, וקאיוס עורר בלב נתיניו תקוות טובות בראשית ממשלתו. קשה להחליט, אם גם בספר האבוד שכתב פילון נגד סיאנוס השתמש בשיטת הנגוד בתור אמצעי ספרותי.

שני הספרים שנשתמרו מן הטרילוגיה ההיסטורית של פילון מצטיינים בבהירות התאור. לפנינו נצבים אנשים חיים ופועלים. מכירים אנו את המניעים הפנימיים, וגם את הגורמים החיצוניים שפעלו על מעשיהם. מן הדמויות היהודיות חשובים לנו לכל לראש המלך אגריפס ופילון הסופר עצמו. במכתבו של אגריפס המלך אל קאיוס, שבלי ספק אינו מקורי, מבליט פילון את אופיו של המלך היהודי. המלך עצמו רחוק אמנם מן האמונה הזכה והצרופה של בני עמו, אך קשור הוא בכל נימי נשמתו לעמו, וצרת העם היא גם צרתו. המלך נכון לכל קרבן, ואפילו לותר על כתר המלכות, ובלבד שיוציא את עמו מן המצר. עם כל הקלות־ראש בענינים דתיים, קדושת בית־המקדש הריהי גם בעיני אגריפס נעלה ונשגבה על הכל. תאורו של אגריפס אצל פילון דומה לתיאור הנמצא בספרות התלמודית. מכל המושלים מבית הורדוס רק אגריפס בלבד זכה שיאמרו לו הפרושים: „אחינו אתה” (תוספתא, סוטה ז', כ"ז ובתלמוד בבלי שם מ"א ע"ב).

הדמות היהודית השניה הוא הסופר עצמו. פילון אינו מרבה אמנם לדבר על עצמו, אבל מתוך התאור מבצבצות ועולות סגולותיו הנפשיות של האיש, האמונה החזקה בהשגחת אלהים, ההתמכרות למסורת האבות, וביחוד לרעיון של אחדות אלהים, והפטריוטיסמוס הכפול. שכן רואה פילון באלכסנדריה את מולדתו מדורות קדומים, אבל ציון היא בעיניו כמטרופולין קדושה של כל העם לתפוצותיו. ואשר לדמויות הבלתי־יהודיות נגולה לפנינו פרשת פסיכר לוגיה דקה ועדינה של קאיוס. עדים אנחנו לדבר, כיצד הולכת

מחלתו של קאיוס ומתגברת בהדרגה עד שהיא מקבלת אופי של עצבנות מסוכנה גם לקיסר עצמו וגם לסביבתו. כאשר נעקר מלב השליט כל שורש אנושי ונהפך לעבד נרצע לתאוות בהמיות, תקף אותו שגעון־הגדלות בצורת האלהת־עצמו. הסופר מרגיש מחולגיות שבמעשי קאיוס ובהליכות חייו, ולפיכך אתה מוצא, שגם בתאור סופו של פלאקוס וגם בתאור הירידה המוסרית של קאיוס מצלצלת בימה של השתתפות בצער, כאילו באה השחתתם מתגרת יד הגורל. פלאקוס מסוגל היה לפקח על מדינת נציבותו כהלכה אלמלא הנסבות השליליות אשר נטלו ממנו את שווי־המשקל הנפשי. וקאיוס אפשר שהיה שליט טוב לולא מחלת גופו, שגררה אחריה מחלת הנשמה. זולת כל אלה מציג הסופר לפנינו שורה של דימוגים וצוררי ישראל נבזים המוסכים את רעל השנאה, באין כל רגשי נוחם, באוני האנשים ובלבותיהם. איסידורוס ולאמפון, הליקון ואַפֶּלס עומדים לפנינו חשופי־נשמה, וכמתוך ספר פתוח אנחנו קוראים את מחשבותיהם הרעות ואת מזמותיהם המתועבות. והקורא משתומם, כמה קרובים האנשים האלה אל הטיפוסים הידועים לו מסביבתו ומחיי יום יום, אכן נצחי הוא היצר הרע שבאדם!...

ערך רב נודע לספרים ההיסטוריים של פילון, וביחוד ל„המלאכות“, גם לגבי ההיסטוריה הכללית של התקופה המתוארת. מפי פילון אפשר ללמוד פרטים שונים על חיי קאיוס שאינם ידועים לנו ממקור אחר רומי או יוני. חשוב מאד הוא תאור הקיסר טיבריוס אצל פילון. יש מקום לשער, שטציטוס וסוויטוניוס הפריזו הרבה בתארם את טיבריוס כאיש רע בהחלט, נוקם ונוטר כנחש, שונא חבריות וכדומה. פילון אינו מעלים עין מן העובדה, שטיבריוס רדף את היהודים, אבל הוא מיחס את הדבר לנכלי סיאנוס. ואשר לאופיו של טיבריוס בכלל מדגיש הסופר קיום חיוביים אחדים העלולים להפיץ אור אחר על אישיותו של הקיסר המתבודד. כדאי שהמלך מדים ישימו לבם יותר לספרים ההיסטוריים של פילון, כי מן האוצר הזה ודאי שיוכלו להוציא עוד מרגליות יקרות וחומר ספרותי היסטורי נכבד מאד.

*

לפני היו התרגומים דלקמן:

(1) תרגום רומי של שני הספרים מאת מנג'אי (Th. Mangey) אשר הוציא את כל ספרי פילון בשני כרכים גדולים בצרוף תרגום ובאורים (לונדון, 1742). התרגום הוא טוב, אבל נושן מדי, שכן גם הוצאת הטקסט עצמה לקויה היא.

(2) תרגום גרמני של הספר „המלאכות אל קאיוס” מאת אקהארד (Friedrich Eckhard). התרגום (לייפציג, 1783) הוא מדויק בערך, אבל מסתמך על הטקסט הבלתי מוגה כהוגן של מנג'אי.

(3) תרגום צרפתי של שני הספרים מאת דילונאי (Ferdinand Delaunay). התרגום (פריס, 1867) הוא פגום מאד. אין כאן מאמץ להבין את הטקסט כהוגן. המתרגם מתרחק לרוב בלי כל צורך מן המקור, בכלל עבודה שטחית. הערותיו הן טובות לפעמים, אבל גם כאן המגמה הדוגמטית־הקתולית מקלקלת את השורה.

(4) הספר „המלאכות אל קאיוס קאליגולאה הקיסר השלישי לרומים” מאת ידידיה האלכסנדרוני הוא פילון היהודי... נעתק ללה"ק על ידי מרדכי אהרן גינצבורג (וורשא, תרנ"ד). התרגום, כביכול, אינו בעצם אלא פאראפראזה נמלצה על יסוד תרגומו הגרמני של אקהארד. לא תמיד הבין גינצבורג את הטקסט הגרמני כהלכה. מלבד הסרוסים המרובים יש גם השמטות, לפרקים אפילו השמטות של סעיפים שלמים. ה„תרגום” של גינצבורג מכיל כמובן רק את הספר „המלאכות” ולא „נגד פלאקוס”, כי גם אקהארד לא תרגמו.

תרגום זה שאני נותן בזה לפני קהל הקוראים העברים הוא איפוא התרגום העברי הראשון לשני ספריו ההיסטוריים של פילון או — לפי השם שבו כינה אותו עזריה מן האדומים — ידידיה האלכסנדרוני.